

## NÁBOŽENSKÉ MENŠINY V ČESKÉ MINULOSTI

RENÉ PETRÁŠ

Otázka náboženských menšin bývá v moderních dějinách střední Evropy včetně českých zemí leckdy chápána jako něco exotického, co má význam snad mimo Evropu či na Balkáně nebo v souvislosti s moderním přistěhovalectvím. Skupiny, pro které mají náboženské odchylky význam, se samozřejmě najdou, ale jde obvykle o nepočetné komunity. Pro tyto problémy přitom neexistují speciální právní normy a praktické případy řeší soudy či úřady jako okrajovou až kuriózní součást své agendy. Odborníci věnující se problematice pojem náboženská menšina třeba pro dějiny Československa a současnou Českou republiku leckdy spíše odmítají nebo chápou jako zcela okrajový. Tento názor má sice své opodstatnění, avšak například při pohledu na Ústavní listinu z roku 1920, která platila až do roku 1948, může překvapit, že pojem náboženská menšina zde je, a to dokonce v podstatě v celé šesté hlavě včetně jejího názvu: „Ochrana menšin národních, náboženských a rasových“. Vysvětlení, proč takovéto pojetí nacházíme v ústavě první ČSR, je jedním z cílů tohoto článku, který rovněž naznačí reálný význam otázky náboženských menšin v meziválečném Československu<sup>1</sup> a českých dějinách vůbec – zejména jejich právních aspektů.

Na začátek je třeba se stručně zmínit o problému vymezení menšin. V právní vědě, která je obvykle zvyklá pracovat s vyhraněnou terminologií, je otázka menšin nemalým problémem, jenž také přispívá k omezenému zájmu odborníků o otázku. Zvláště velké diskuse vyvolává vymezení menšin národnostních. Otázku národnostních menšin, která je v našich moderních dějinách mnohem významnější, však ponechme stranou a věnujme se pouze náboženské problematice. Je třeba alespoň předem upozornit, že podle názoru řady současných odborníků pojem menšina nemusí být vždy spojen s početností dané skupiny na určitém území, ale spíše s dominancí faktickou a právní. Tedy třeba v době apartheidu v Jihoafrické republice bylo možno podle některých autorů považovat početně výrazně převládající nebílé obyvatelstvo za diskriminovanou menšinu. Častým významným – někdy až zásadním problémem – bývá skutečnost, že dominantní skupina může nemalou část ostatního obyvatelstva (často proti její vůli) oficiálně přičlenit

<sup>1</sup> K náboženské otázce v první ČSR viz např. práce dobových právníků (Alois Hobza, Vratislav Bušek, Kamil Henner, Václav Müller aj.), z dnešních právních historiků zejména od Jiřího Rajmunda Tretery a Vladimíra Kindla – obecný přehled viz např. KINDL, V.: Náboženskoprávní a církevněprávní poměry 1918–1938. In MALÝ, K. a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. vyd. Praha, 2003, s. 376 násl.

k sobě a následně pak neuznávat specifická, třeba menšinová práva takovéto skupiny. Možno zde uvést důležitou, i když přece jen poněkud odlišnou, otázku národa československého v meziválečné ČSR.

U takovýchto teoretických a obecných výkladů, jako je otázka definice menšiny, je však stále třeba mít na mysli, že pokusy o přesné vymezení pojmů v menšinové problematice narážejí na řadu výjimek. Specifickou skupinou, kterou je obtížné zařadit do nějakých ucelených koncepcí, je tradičně židovské obyvatelstvo. Mnozí odborníci, včetně autora tohoto textu, jsou proto spíše skeptičti k možnostem nějakých zcela pregnantních definic. Každou definici v menšinové otázce je tedy třeba brát cum grano salis a s vědomím, že terminologie se u jednotlivých autorů značně liší. Podobně jako u menšin národnostních i definice náboženských menšin na celosvětové úrovni, tedy hlavně v mezinárodním právu, chybí.<sup>2</sup>

Než nahlédneme na situaci v meziválečném i poválečném Československu, je důležité nastínit starší vývoj.<sup>3</sup> Zatímco v moderní době je v českých zemích otázka náboženských menšin téměř bezvýznamná, pak ve starších dějinách jde o jeden z nejdůležitějších aspektů vývoje, který má i důležité souvislosti právní. Právě náboženské kritérium bylo totiž při dělení společnosti jedním z nejzásadnějších (vedle zejména stavovské příslušnosti) a postavení náboženských menšin bylo tedy často výrazně právně reglementované, bohužel nejednou i velmi tíživé. Otázka husitství a specifického vývoje české reformace je tedy i problémem náboženských menšin. Není nezajímavé, že v Čechách nacházíme i jeden z nejstarších dokumentů právní tolerance, tedy řešení postavení náboženských menšin, kterým byl Kutnohorský náboženský smír z roku 1485. Po Bílé hoře, tedy zejména Obnoveném zřízení zemském, však nastala doba likvidace náboženských menšin (zpočátku tvořících dokonce početní většinu) s výjimkou trpěných židů. Toleranci znovu přinesl až rok 1781, který však neznamenal rovnost, a náboženské menšiny tedy existovaly nepochybně nadále. Odstraňování přednosti katolického náboženství probíhalo zejména v letech 1849 (císařské patenty č. 107 a 151/1849 říšského zákoníku) a 1867. I když prosincová ústava (čl. 14–16 základního zákona č. 142/1867 říšského zákoníku) zakotvila úplnou svobodu víry a svědomí, také nezávislost občanských a politických práv na náboženském vyznání, přesto jistě přednosti katolické církve přežívaly až do konce monarchie.<sup>4</sup>

Po nastínění celkového vývoje před vznikem Československa lze nahlédnout na některé dílčí aspekty náboženských minorit před rokem 1918. Ve starší době (v českých zemích i dalších přinejmenším středoevropských regionech) před reformací tento problém v podstatě nevznikal, když bylo starší pohanství pozvolna nahrazováno křesťanstvím, kterému nemohlo příliš konkurovat. Víra se prosazovala shora z iniciativy vlád-

<sup>2</sup> Viz např. FOREJTOVÁ, M.: *Mezinárodněprávní ochrana menšin*. Plzeň, 2002, s. 18 – autorka také patří k badatelům spíše skeptickým k možnostem pregnantních definic. Odborné české právní literatury k tématu definice je ostatně minimum – viz PETRÁŠ, R. – PETRŮV, H. – SCHEU, H. a kol.: *Menšiny a právo v České republice*. Praha, 2009 – kapitola Definice menšiny s. 18 násl., též PETRÁŠ, R. a kol.: *Aktuální problémy právního postavení menšin v České republice*. Praha, 2010 nebo POSPÍŠIL, I.: *Práva národnostních menšin*. Praha, 2006.

<sup>3</sup> Podrobněji viz PETRÁŠ, R.: Historie právního postavení menšin v českých zemích. In PETRÁŠ, R. – PETRŮV, H. – SCHEU, H. a kol.: *Menšiny a právo v České republice*. Praha, 2009, s. 31 násl.

<sup>4</sup> Viz např. MÜLLER, V.: Náboženské společnosti. In *Slovník veřejného práva československého II*. Praha, 2000, s. 698–700.

ců, ale na přílišný dlouhodobý odpor nenarazila a nějaká zásadní hranice mezi obyvateli nevznikla, tedy nevytvořily se zde trvalejší oddělená společenství. Křesťanství, které se prosazovalo postupně, ale obvykle bez odporu, mělo ovšem velmi dlouho spíše jen formální vliv a přežívaly pohanské obyčeje. Razantnější postup byl snad jen za knížete Břetislava II. (1092–1100), který se snažil vymýtit zbytky pohanství, takže již dva týdny po svém nástupu na trůn vydal přísná nařízení vyhánějící kouzelníky a čaroděje, likvidující posvátné háje a stromy a zakazující pohanské obyčeje.<sup>5</sup> Někjaká pohanská menšina tedy neměla šanci i kvůli tlaku panovníka v zemi přetrvávat.

Již od nejranější doby však lze nalézt na českém území výrazně vyhraněnou skupinu, která zde žije dodnes, tedy židy lišící se primárně náboženstvím, zčásti rasovým původem a často i jazykem. Zprávy o pobytu židovských obchodníků jsou již z desátého století. Později tvrdí útlak této menšiny se v nejstarší době neprojevoval. Zpočátku zde tedy obchodovali zejména s otroky (a to i s křesťany), od 11. století měli v Praze osady jako jiní cizinci a byli proslulí mimořádným bohatstvím. Náboženská radikalizace společnosti však jejich postavení zásadně zhoršila, když pogromy přišly již s první křížovou výpravou v roce 1096. Od té doby se prosazuje klasický model přetrvávající až do josefínských reforem, tedy občasně útoky proti židům a jejich násilné křtění, obvykle pak život s mnoha omezeními. Samotná existence této skutečně značně odlišné a uzavřené menšiny byla vždy obtížná a z hlediska představ křesťanské společnosti sporná, převládal názor o jejich právu přežívat, ale v podřízeném postavení.<sup>6</sup> Šlo tedy o především náboženskou menšinu s velmi specifickým postavením, která se však převážně řídila vlastními pravidly.<sup>7</sup>

Středoevropský středověk v zásadě neznal náboženské menšiny (kromě židů), nebo přesněji je odmítal tolerovat především od 13. století. Husitství a jeho následky tedy představovaly v evropských poměrech věc mimořádného dosahu, kterou chtěla církev i mnozí vládci řešit násilnou likvidací. Přibližně okolo roku 1420 se v českých zemích vytvořily dvě hlavní náboženské skupiny (husité byli navíc ještě vnitřně rozdělení), z nichž ani jedna nebyla zpočátku ochotná tolerovat druhou. Politická i hospodářská realita si však vynutila mírové soužití a to na základě právem stanovených pravidel. Kompaktáta byla v roce 1433 dojednána zástupci basilejského koncilu v Praze a v roce 1436 na jihlavském sjezdu prohlášena za základní zákon jako součást zemské ústavy, který byl dodržován i katolickými panovníky.<sup>8</sup>

Dalším významným mezníkem byl Kutnohorský náboženský smír z roku 1485, který přinesl dokonce toleranci. Na rozdíl od pozdější situace v Říši po roce 1525 si přitom viru nevolil pouze suverén, ale v zásadě každý obyvatel podle své vůle. Na Moravě byla složitější situace, protože legalizace kompaktátních artikulů nebyla formálně začleněna do zemských svobod a panovnických závazných slibů – tzv. kapitulací, ale otázku řešil panský nález zemského soudu. Podle něj musel farář posloužit svátostmi všem bez

<sup>5</sup> BLÁHOVÁ, M. – FROLÍK, J. – PROFANTOVÁ, N.: *Velké dějiny země Koruny české I.* Praha – Litomyšl, 1999, s. 467–470.

<sup>6</sup> ZEMLÍČKA, J.: Čechy v době knížecí. Praha, 1997, s. 211–213; BLÁHOVÁ, M. – FROLÍK, J. – PROFANTOVÁ, N.: *Velké dějiny země Koruny české I.* Praha – Litomyšl, 1999, s. 477–479.

<sup>7</sup> PETRÁŠ, R.: Židovská otázka ve Všeobecném občanském zákoníku. In *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha, 2011, s. 359–369.

<sup>8</sup> MALÝ, K. a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. vyd. Praha, 2003, s. 53 aj.

ohledu na vyznání. Pro svátost pod obojí se sice kališník musel obrátit jinam, pokud byl farář katolický, ale přesto i zde si každý o své víře rozhodoval sám. Je tedy patrné, že právní formy tolerance mohly mít různorodou podobu od předpisů ústavní povahy až po dílčí „precedenty“. Tehdejší politici a právníci ostatně neprosazovali na rozdíl od náboženských ideologů nijak striktně poslušnost náboženskému dogmatu.<sup>9</sup>

Náboženské rozdíly se staly v českých zemích postupně málo významné a důraz byl kladen na stavovské, hospodářské a mocenské zájmy. Tolerance se samozřejmě prosadila původně jako kompromis stran, z nichž žádná neměla šanci na absolutní vítězství kvůli vnitřním i zahraničním poměrům. V českých zemích a hlavně Čechách tehdy početně i mocensky mnohem slabší katolíci, tedy menšina, se pochopitelně mohli spolehnout na podporu ze zahraničí. Takovýto aspekt není v menšinové otázce ničím neobvyklým. České země tedy s určitým úspěchem, ovšem po dlouhých bojích, vyřešily (až do roku 1620) problém, se kterým se pak v 16. století potýkala značná část Evropy a náboženské války zmítaly zejména Francii a území dnešního Německa.

Náboženské menšiny se na několik staletí staly klíčovým problémem Evropy až do prosazení tolerance obvykle na přelomu 18. a 19. století. Dokonce vznikla i jakási mezinárodněprávní ochrana náboženských menšin, kdy při přechodu území mezi státy odlišné víry bylo běžné zajištění náboženských práv tamního obyvatelstva – jako typický příklad bývá uváděn mír mezi Švédskem a Polskem z roku 1660.<sup>10</sup> Tato otázka má však z hlediska menšinového problému svá specifika spočívající v tom, že náboženství lze poměrně snadno změnit. V řadě zejména německých oblastí tak obyvatelstvo muselo na nátlak vládců měnit víru a to i několikrát za sebou. Množství těch, kteří takovou změnu odmítli a neustoupili ani násilí, nebylo relativně velké. Pro laiky ostatně nemusely být rozdíly různých křesťanských vyznání vždy zjevné.

V českých zemích od počátku 15. století až do třicetileté války existovaly komplikované náboženské i národnostní poměry. Převládali kališníci nad katolíky, ale ve vedlejších zemích České koruny tomu bylo jinak. V 16. století se pak s reformací, tedy příchodem luteránství (či třeba také novokřtěnců) a rozvojem Jednoty bratrské, situace ještě více komplikuje. Náboženská hranice se nekryje s národnostní, přičemž v českých zemích převládají (na rozdíl od vedlejších zemí Koruny a samozřejmě také Říše jako celku) Češi nad Němci. Husitství bývalo dříve často chápáno jako protiněmecké a označováno za příčinu počeštění většiny českých (nikoliv moravských) měst, novější výzkumy však ukazují, že došlo pouze k urychlení dlouhodobého vývoje asimilace dříve německých měst v českém okolí.<sup>11</sup> Po reformaci se vedle uznaného kališnictví a katolictví objevují zejména luteránství a Jednota bratrská, jež jsou stíhány jako kacířské. Zmírnění přineslo vytvoření tzv. české konfese schválené panovníkem v roce 1575 a skutečné uznání protestantů Rudolfovým Majestátem o náboženské svobodě z roku 1609. České země představovaly v rámci Evropy výjimečně tolerantní zemi. To se však mělo razantně změnit za třicetileté války, kdy nejdříve po roce 1618 uspěli protestanti, ale po Bílé hoře končí tradice víceméně rovnoprávných vyznání.

<sup>9</sup> ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce 4*. Praha, 1996, s. 117–118.

<sup>10</sup> PETRÁŠ, R.: Mezinárodněprávní ochrana menšin po první světové válce. *Historický obzor*, 2000, roč. 11, s. 31–40.

<sup>11</sup> HOFFMANN, F.: *České město ve středověku*. Praha, 1992, s. 228–235; ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce 1*. Praha, 1996, s. 339 násl.

Právním základem mimořádných změn státního systému a práva se stalo Obnovené zřízení zemské z roku 1627 pro Čechy a 1628 pro Moravu.<sup>12</sup> Náboženská práva nekatolických církví byla zcela zrušena podle zásady již dříve panující v německých oblastech „cuius regio, eius religio“, podle které panovník rozhoduje o náboženství obyvatelstva. Vyšší vrstvy – tedy stavy mohly přestoupit nebo emigrovat, poddaní byli ke katolicismu násilím přinuceni. Vzhledem ke skutečnosti, že katolicismus byl před rokem 1620 vírou pouze pro menšinu, to znamenalo tragédii a masovou emigraci. Původní protestantská většina se tedy po Bílé hoře stala právně tvrdě diskriminovanou menšinou určenou k likvidaci. V zemi ovšem přežilo nemalé množství tajných a pronásledovaných protestantů až do zavedení tolerance na konci 18. století.

Jde o pozoruhodný případ, kdy se menšina poměrně rychle (po roce 1620) stává většinou. U náboženství to má řadu analogií zejména v některých oblastech Německa jako třeba v Rýnské Falci. Rozsah emigrace z českých zemí byl však vzhledem k celkovému počtu obyvatelstva mimořádný, způsobený vedle náboženského útlaku i odporem proti současně zavedenému panovnickému absolutismu zcela odlišnému od předchozího stavovského státu. Až do tereziánsko-josefínských reforem a v mnohém i později až do roku 1848 převládal v českých zemích systém, který se blížil spíše středověku než moderní době. Náboženské menšiny v českých zemích, tedy s výjimkou specifické židovské komunity, byly tvrdě pronásledovány a příslušnost k nim byla zločinem. Přesto přežívaly až do tolerančního patentu 1781, k čemuž výrazně přispíval fakt, že protestantismus byl za hranicemi (např. v Sasku) státním náboženstvím, a dokonce i v České koruně – konkrétně ve Slezsku existovaly značné náboženské svobody. Pronásledování tajných nekatolíků v českých zemích bylo několikrát omezeno z hospodářských i politických příčin, když vrcholu dosáhlo až za Karla VI. nařízením z let 1725–1726, která byla ještě tvrdší než pobělohorská perzekuce.<sup>13</sup>

Teprve modernizující se stát doby tereziánsko-josefínských reforem dospěl k názoru, že nezáleží na víře obyvatel jako na tom, zda jsou přínosem pro stát zejména z finančního hlediska. V roce 1777 byl vydán důvěrný pokyn, aby nekatolíci nebyli nuceni k účasti na katolických církevních obřadech a aby byl tolerován neveřejný výkon jejich náboženských obřadů.<sup>14</sup> Toto rozhodnutí, představující kompromis mezi zastánci veřejné legalizované tolerance a zfanatizovanými odpůrci nekatolíků, je pozoruhodnou, ale nijak neobvyklou ukázkou řešení menšinové otázky. Nástup nového císaře Josefa II. však znamenal oficiální radikální kroky v řadě oblastí – zde šlo samozřejmě vedle omezení privilegií katolické církve a zabírání jejího majetku hlavně o toleranční patent z 20. října 1781. Ten toleroval dvě protestantská a pravoslavné vyznání, i když jim zdaleka neposkytl rovnoprávnost.<sup>15</sup> Ke skutečné rovnosti vyznání a faktickému vymizení problému náboženských menšin vedla ještě dlouhá cesta. Rovněž skutečné zrovnoprávnění židů trvalo v podstatě až do zavedení moderní ústavnosti v šedesátých

<sup>12</sup> Viz např. MALÝ, K. a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. vyd. Praha, 2003, s. 113, 157–158.

<sup>13</sup> Viz např. *Dějiny Československa II: 1648–1918*. Praha, 1990, s. 26 aj.

<sup>14</sup> Viz např. MALÝ, K. a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. vyd. Praha, 2003, s. 179 aj.

<sup>15</sup> Viz např. ZOUBEK, V. – PETRÁŠ, R. – MASTNÝ, V.: *Dokumenty k státoprávnímu a mezinárodněprávnímu otázkám*. Praha, 2007, s. 26–29.

letech 19. století. Přibližně od roku 1848 však v českých zemích vzniká moderní nacionalismus a i to odvádí náboženské odchylky na okraj zájmu společnosti.<sup>16</sup>

Teprve meziválečné Československo velmi razantně odmítalo nějaké výhody katolické církve a to i takové, které by vcelku přirozeně vyplývaly z její početní dominance ve státě – podle sčítání lidu v roce 1921 z 13,6 milionu obyvatel bylo 10,4 milionu římskokatolického a 0,5 milionu řeckokatolického vyznání, přičemž bylo 0,7 milionu osob bez vyznání. Zejména v počátečním období státu lze hovořit až o určité protikatolické kampani související s neúspěšnou snahou o odluku církve od státu i s komplikovaným vznikem Církve československé. Nutno dodat, že tato protikatolická, a leckdy dokonce protináboženská politika inspirující se i od Francie byla později zásadně oslabena, přesto nemálo přispěla třeba ke zhoršení vztahů se Slovenskem, ale i Moravou.<sup>17</sup> Početně naprosto převládající katolickou církev lze tedy v první ČSR jen těžko chápat jako nějakou dominantní většinu s právními přednostmi. Rovnost jednotlivých vyznání byla právně zakotvena a i v praxi dodržována kromě rozdílů mezi vyznáními uznanými a neuznanými, případně zakázanými. Všechny početnější skupiny však byly právně uznány. Rovněž ústava (č. 121/1920 Sb. z. a n., zejména § 117 násl.) zakotvovala rovnost vyznání<sup>18</sup> – „Všecka náboženská vyznání jsou si před zákonem rovna“ (§ 124), jenže již o několik paragrafů dále se opakovaně hovoří o náboženských menšinách, což je v jistém rozporu. Tento problém byl vykládán různě a často byl právníky zcela ignorován, avšak skutečná příčina je poněkud specifická a souvisí s meziválečnou mezinárodněprávní ochranou menšin.

Problémem meziválečného ústavního systému, který bývá často poněkud přehlížen, je skutečnost, že nemalá část ústavních zákonů nebyla vytvořena domácím zákonodárcem, ale doslova převzata z mezinárodního práva. Leckdy dokonce bez znalosti k čemu konkrétní ustanovení vlastně slouží, jak bylo patrné zejména na svérázných odborných výkladech § 132 ústavy z roku 1920. Šlo o působení tzv. mezinárodněprávní ochrany menšin v rámci Společnosti národů.<sup>19</sup> Vítězné velmoci se totiž po první světové válce obávaly, že menšinové konflikty mohou způsobit nový světový konflikt, takže vnutily řadě zemí – v podstatě všem státům mezi Německem, Itálií a SSSR včetně Československa – určité závazky týkající se menšin. Tyto menšinové smlouvy či deklarace byly obvykle doslova shodné – v případě ČSR šlo o tzv. malou smlouvu st. germánskou (č. 508/1921 Sb. z. a n.) – a měly mít absolutní přednost před vnitrostátními zákony i opatřeními úřadů. Dokumenty hovořily o menšinách rasových (používán i obrat etnických), náboženských a jazykových, přestože pro řadu zemí včetně ČSR měla význam téměř výhradně otázka jazyková, tedy národnostní.

Československo vyřešilo problém takovýchto závazků (s absolutní předností před vnitrostátním právem) v zásadě jejich začleněním do ústavy i dalších klíčových zákonů. Nejdůležitější zde byla hlava šestá ústavy „Ochrana menšin národních, náboženských

<sup>16</sup> PETRÁŠ, R.: Národní otázka v českých zemích na sklonku monarchie. In *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*. Praha, 2006, s. 694–740.

<sup>17</sup> Např. TRETERA, J. R.: *Církevní právo*. Praha, 1993, s. 45 upozorňuje na důležitý přehlížený prvek, že Slovensko nebylo jen katolické, ale žilo zde i mnoho nadšených protestantů, takže bylo spíše všeobecně výrazně více ovlivněno náboženstvím než v Čechách (a hlavně v Praze).

<sup>18</sup> Podrobněji viz např. PAVLIČEK, V. a kol.: *Ústavní právo a státověda II 1*. Praha, 2001, s. 60 aj.

<sup>19</sup> Podrobně zejména PETRÁŠ, R.: *Menšiny v meziválečném Československu: Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha, 2009.

a rasových“, kde se obvykle používal vedle obratu menšiny národní současně i pojem náboženské a to někdy dokonce na prvním místě: „Pokud ve městech a okresích, v nichž jest usedlý značný zlomek státních občanů československých náležících k menšinám náboženským, národním a jazykovým, mají býti určité částky vynaloženy na výchovu, náboženství neb lidumilnost z veřejných fondů..., zabezpečuje se těmto menšinám v mezích všeobecných předpisů pro veřejnou správu platných přiměřený podíl na požitku a používání“ (§ 132). Jde o téměř doslovné převzetí druhého odstavce článku 9 menšinové smlouvy a nutno dodat, že význam právě tohoto ustanovení byl vykládán zejména německými právníky velmi široce, protože prý takovéto řádné přerozdělování financí vyžaduje nějakou stálou organizaci nejlépe ve formě autonomie. Pojem náboženské menšiny byl tedy včleněn do ústavy z roku 1920 z důvodu specifické mezinárodní situace ČSR, která musela přijmout menšinové závazky, a nikoliv kvůli skutečným vnitrostátním potřebám.

V praxi se menšinový problém v první ČSR točil téměř výhradně kolem menšin národnostních obvykle vymezených jazykem. Menšiny si mohly dokonce stěžovat na mezinárodní úrovni na porušování svých práv, což dělali často Němci a Maďaři, ale autor tohoto příspěvku nezná případ, kdy by se stížnost týkala útlaku náboženských menšin v ČSR. Meziválečnými odborníky včetně právníků byla v ČSR v podstatě ztožňována otázka menšinová (včetně náboženské) a národnostní, takže se používal pojem národnostní právo, což bylo chápáno – pro poměry první ČSR – jako synonymum pojmu menšinové právo.

Jistý praktický význam měla náboženská otázka u problému menšin vlastně jen tam, kde bylo vyznání zcela či zčásti propojeno s národností, tedy obvykle jazykovou příslušností. Specifická je zde židovská otázka, kdy stát uznával židovskou národnost (jako jedinou i při nepoužívání vlastního jazyka). Na Slovensku a Podkarpatské Rusi byl kalvinismus obvykle spjat s maďarským národním cítěním, řeckokatolická orientace s rusínstvím. O nějakých náboženských menšinách v první ČSR tedy v praxi nelze téměř uvažovat, přesto je důležité si uvědomit, že jejich rovnost byla zaručena mezinárodněprávně (a to dokonce s předností před vnitrostátním právem) i ústavněprávně, takže i při výrazných vnitropolitických změnách, ke kterým jak známo nedošlo až do roku 1938, by nebylo legální nějak potlačovat nedominantní náboženství. Obyvatelé, kteří by byli případně diskriminováni kvůli víře, měli právo si stěžovat na mezinárodní úrovni – petici ke Společnosti národů, jejíž Rada (obdoba dnešní Rady bezpečnosti OSN) by se mohla otázkou zabývat a teoreticky třeba nařídít ČSR opatření včetně změn vnitrostátního práva.

Před ukončením tohoto stručného přehledu alespoň krátce nahlédneme na rozdíly v právním postavení jednotlivých náboženství, zdali přece jen nějaké diskriminované vyznání nenajdeme.<sup>20</sup> Předem je třeba upozornit, že speciální právní úprava byla obvykle beze změn převzata při vzniku ČSR 28. října 1918 z doby monarchie, přičemž byly značné rozdíly mezi českými zeměmi a Slovenskem včetně Podkarpatské Rusi. V Předlitavsku se zejména podle zákona č. 68/1874 říšského zákoníku rozlišovalo mezi uznanými (recipovanými) a neuznanými církvemi a náboženskými společnostmi. Mezi teo-

<sup>20</sup> Viz např. SOMMER, J.: Bezkonfesi osoby. In *Slovník veřejného práva československého I*, s. 99–103 nebo MÜLLER, V.: Náboženské společnosti. In *Slovník veřejného práva československého II*, s. 697–711.

retiky v meziválečné ČSR byly zpočátku diskuse, zda takové rozlišování odpovídá nové ústavní úpravě zakotvující rovnost, ale úřední praxe je nadále uznávala. To dokazovaly i vyhlášky ministerstva školství o uznání dalších církví – např. č. 542/1920 Sb. z. a n. tvořená jedinou větou: „Vláda republiky Československé prohlásila dne 15. září 1920 ve smyslu § 2 zákona ze dne 20. května 1874, č. 68 ř. z., církev československou za církev státem uznanou.“ V ČSR ovšem nepočtená vyznání, která neměla státní uznání, mohla tuto pozici získat, a to bez omezení, pochopitelně s výhradou veřejného pořádku, bezpečnosti státní atd. Některé skupiny ovšem o státní uznání neměly zájem (např. Jednota českokobratrská čili svobodná církev reformovaná). Hovořit tedy o nějaké diskriminaci asi nelze.<sup>21</sup> Ostatně neuznaná vyznání nebyla zakázána a příslušníci takových skupin mohli víru vyznávat soukromě i veřejně (v monarchii dříve omezeno), z hlediska práva zde pak nebyla náboženská společnost jako kultová korporace, ale pouze věřící. Stát ovšem mohl náboženské vyznání (sektu) zakázat, a pak byl výkon vyznání omezen. Takové zákazy (např. novojerusalemité, johanovští bratři, přátelé světla, novosalemité, nazareni atd.) vyslovila již monarchie a neodvolala je ani první ČSR.

Podotknout je třeba ještě, že občané měli zaručenu rovnost bez ohledu na náboženství včetně přístupu do veřejné služby, k úřadům, hodnostem atd. Některé speciální zákony obsahovaly určité výjimky, kdy náboženské vyznání mělo právní relevanci jako u výuky náboženství na školách, u nadací i jinde, kde požadavek určité víry vycházel z povahy věci. Rozdíly v postavení církví se týkaly i financování, kde se vyvinuly různé metody státní podpory. Zvýhodněno bylo křesťanství nebo přímo katolická církev také třeba v pojetí manželství, státním uznání svěcení neděle a některých svátků apod. Přesto i zde lze těžko mluvit o nějaké diskriminaci či dominanci určité víry, takže o nějakých náboženských menšinách v první ČSR jako podstatnějším právním problému se asi nedá uvažovat.

Na závěr je vhodné upozornit i na další vývoj. Za nacistické okupace byli pronásledováni Židé, které sice režim teoreticky chápal v rasovém smyslu, ale v praxi vymezoval dle náboženství prarodičů. Vcelku šlo ale o výjimku, protože nacisté nejevili o náboženské rozdíly větší zájem kromě zásahů proti specifickým nepočteným skupinám jako Svědkům Jehovovým. Zajímavá situace nastala za komunistické éry,<sup>22</sup> kdy režim pronásledoval v zásadě všechna náboženství, včetně nejpočetnějšího katolického. „Náboženskou menšinou“ by zde pak byli věřící obecně a dominantní preferovanou skupinou bezvěrci a ateisté, avšak takové chápání otázky by bylo diskutabilní. Speciální podporu poskytl režim pouze pravoslavi, a to ve snaze oslabit rusínské citění a zlikvidovat řeckokatolickou církev považovanou všeobecně za nepřitele SSSR, ale i východoslovanského pravoslaví. Výraznější diskriminace vyznání se týkala skupin, jejichž náboženské zásady se dostaly do konfliktu s představami státu (jako třeba svě-

<sup>21</sup> Na Slovensku dle převzatého práva Uherska byly ale rozdíly v postavení větší a rozlišovalo se i mezi tzv. církvemi recipovanými a náboženskými společnostmi (jen) zákonně uznanými.

<sup>22</sup> SZYMECZEK, J.: Totalitární stát a nedominantní náboženské skupiny v ČSSR 1948–1968. In NOSKOVA, H. a kol.: *K problémům menšin v Československu v letech 1945–1989*. Praha, 2005, s. 70–75; PETRÁŠ, R.: *Menšiny v komunistickém Československu*. Praha, 2007, s. 144–146, 394; nebo TÝŽ: *Menšiny v Československu 1945–1989*. In *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Praha, 2004, s. 240–280.



cení soboty u Církve adventistů sedmého dne) nebo tehdy, kdy víra byla spjata s určitou diskriminovanou národnostní skupinou (u Židů a zpočátku i u kalvinských Maďarů).

Polistopadové Československo i dnešní ČR se v zásadě vrátilo k meziválečné tradici, kdy stát respektuje náboženskou svobodu a rovnost vyznání, nepreferuje ani nejpočetnější katolickou církev, takže náboženské menšiny z právního hlediska asi ani nelze nalézt. Výjimkou jsou dosud spíše jen ojedinělé případy, kdy speciální požadavky některých vyznání (spíše nekřesťanských) či způsob života jejich příslušníků se dostávají do konfliktu s českým právem. To ale neřeší zvláštní právní předpisy, ale obvykle jen úřady a soudy při své rozhodovací činnosti. S růstem počtu přistěhovalců však takovýto náboženských problémů v ČR i západních zemích přibývá.

## RELIGIOUS MINORITIES IN THE CZECH PAST

### Summary

The issue of religious minorities in modern Central Europe, including the Czech lands, tends to be disregarded, which seems to have substantive reasons. However, it should be kept in mind that religious division was the key factor in European society in the past, particularly from the Reformation until the weakening of the significance of religion in the 18th and 19th centuries; at that time, a modern type of nationalistic conflicts were not observed. The Hussite movement and the specific development of the Czech Reformation is thus an issue of religious minorities. It is interesting that one of the oldest documents of legal tolerance comes from Bohemia, namely the position of religious minorities regulated by the Conciliation of Kutná Hora of 1485. After the Battle of Bílá Hora, particularly in the Renewed Constitution of the Land, the process of liquidation of religious minorities was initiated, although in the beginning they formed in fact a majority in numbers (except for Jews). Tolerance was reinstalled as late as in 1781; however, it did not mean their equality and religious minorities continued their existence. The removal of preferences of Catholic Religion was seen primarily in 1849 and 1868, but certain privileges of the Catholic Church survived until the termination of monarchy. From its very beginning in 1918, Czechoslovakia tried to install a strict equality of all religions although, quite surprisingly, the provisions of the Constitution of 1920 contained many notes on religious minorities. This was apparently caused by the implemented rules of international law rather than by an actual significance of the issue for the society. The Communist Czechoslovakia essentially oppressed all religions, whilst after 1989 the country returned to the concept which applied before WWII, i.e. the absence of preference of any religion. Since 1918 the issue of religious minorities has been of quite marginal significance. Any potential conflicts would be considered by courts and administrative bodies within their decision-making powers and, unlike in the past, no special legal regulation exists.

*Key words:* legal position of minorities, religious minorities, history of Czech lands, Catholic Church, religious reformation, Conciliation of Kutná Hora 1485, Renewed Constitution of the Land 1627, reforms of Maria Therese and Joseph II, Czechoslovak Constitution 1920, international protection of minorities

*Klíčová slova:* právní postavení menšin, náboženské menšiny, dějiny českých zemí, katolická církev, náboženská reformace, Kutnohorský smír 1485, Obnovené zřízení zemské 1627, tereziánsko-josefínské reformy, Československá ústava 1920, mezinárodněprávní ochrana menšin